

УДК 811.161.2, 092 С.І.Дорошенко

У НЕВПИННОМУ РУСІ (до 90-річчя від дня народження С.І. Дорошенка)

Колеги, учні, друзі доктора філологічних наук, професора Сергія Івановича Дорошенка, цього, ювілейного для нього року, вкотре переконаємося в тому, що його служіння науці й освіті не підвладне рокам. Сергій Іванович, як і завжди на високому рівні, читає лекції студентам зі вступу до мовознавства, проводить заняття з методологічних основ підготовки випускних робіт, на засіданнях кафедри української мови виступає як рецензент докторських і кандидатських дисертацій, бере активну участь у дискусіях на засіданнях спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій, приймає вступні іспити до аспірантури, керує аспірантами, проводячи для них науковий семінар. І це в поважні літа. Пояснення такому навантаженню єдине: сенс свого життя він бачить у підготовці майбутніх фахівців-філологів для середньої і вищої школи.

Ці слова підтвержені 65-ма роками роботи на освітянській ниві.

У професора Дорошенка, як і в кожного вишівського викладача, науково-педагогічна діяльність трималася і тримається на двох крилах: науково-методичному і науково-теоретичному.

У науково-методичному напрямі діяльності органічно поєдналися проблеми загальноосвітньої і вищої шкіл.

Відчувши труднощі роботи вчителя-словесника в перший рік учителювання в Мерэф'янській школі Харківської

© К.Ю. ГОЛОБОРОДЬКО, О.А. ОЛЕКСЕНКО, 2014

області, учений і педагог протягом усього життя переймався проблемами викладання української мови в школі.

Цей науково-методичний напрям започатковано за часів роботи в Сумському педагогічному інституті. У 50-х роках С.І. Дорошенко опублікував брошуру «Боротьба за грамотність і культуру мови учнів в умовах діалектного оточення у школах Сумської області», актуальність теми якої визначила потреба в допомозі словесникам Сумщини. Робота цінна й сьогодні пропонованими рекомендаціями, серед яких: перш ніж учити грамотно писати, необхідно навчити правильно артикулювати звуки відповідно до прийнятих норм. Настанови щодо вироблення в молодших школярів артикуляційної бази української літературної мови були репрезентовані в брошурі «Викладання фонетики української мови в школах з російською мовою навчання». Проблеми викладання української мови в школі залишалися в полі зору вченого і в подальшому. У низці статей порушено питання, важливі для лінгводидактики: зокрема, про співвідношення наукової і шкільної граматики. Стверджується, що введення нових наукових понять у шкільні підручники припустиме, якщо воно навчально виправдане. Якщо ж, наприклад, у жодному з параграфів одного підручника для п'ятикласників сонорні приголосні не згадуються, то не потрібно їх вводити і в шкільну класифікаційну систему приголосних.

Окремого поцінування заслуговує опублікована у 80-ті роки книжка для учнів «Грамматична стилістика української мови», рекомендована шкільною програмою з української мови для роботи з учнями.

Значним є внесок С.І. Дорошенка в забезпечення студентів посібниками з мовознавчих дисциплін, появу яких диктувало введення нових для вищої педагогічної школи курсів. Коли в навчальні плани педагогічних інститутів був уведений предмет «Стилiстика української мови», Сергій Іванович склав програму і видав посібник «Практикум з курсу стилістики української мови»; коли відповідно до навчальних планів випускники педінститутів почали захищати дипломні роботи, професор Дорошенко відгукнувся укладанням методичних рекомендацій з написання дипломних, а пізніше й магістерських робіт. З часом вийшли друком «Основи наукових досліджень з лінгвістики» — книжка і для аспірантів, і для студентів-випускників. Цінність видання — у корисних порадах щодо методики опрацювання наукових джерел, добору матеріалу для цитування, ведення наукової полеміки, стилістичного оформлення тексту дипломних, магістерських робіт і кандидатських дисертацій.

Прагнення допомогти першокурсникам філологічних факультетів в оволодінні теоретичними засадами мовознавства виявилось в тому, що Сергій Іванович разом з П.С. Дудиком став автором посібника «Вступ до мовознавства». Потреба в такому виданні відчувалася кілька десятків років — із часу опублікування 1947 року книжки академіка М.Я. Калиновича «Вступ до мовознавства», яка стала бібліографічно

рідкісною. Книга С.І. Дорошенка та П.С. Дудика одержала схвальні рецензії в журналах «Українська мова і література в школі» і «Мовознавство». За цим посібником навчалося не одне покоління майбутніх українців.

У двохтисячні роки Сергій Іванович одноосібно видав з грифом МОН України посібник для першокурсників «Загальне мовознавство: початковий курс (вступ до мовознавства)», який увібрав головні теоретичні положення розділів попереднього посібника і був доповнений новими здобутками сучасного мовознавства. Студенти рідного університету й випускники інших вишів, які навчалися в аспірантурі в Харківському педагогічному університеті, цінують книжку за зрозумілість викладу складного для першокурсників теоретичного матеріалу.

Вірність принципу — реагувати на академічні запити студентів в освоєнні навчальних курсів — професор Дорошенко виявив і в роки завідування кафедрою методики викладання філологічних дисциплін в початкових класах Харківського педагогічного інституту (пізніше — університету). За науковою редакцією вченого у видавництві «Вища школа» вийшов колективний посібник «Методика викладання української мови» для студентів педагогічних факультетів університетів й учнів педучилищ. Керівникові авторського колективу належить по-новому на той час структурований і змістово наповнений розділ «Методика читання» (7 друкованих аркушів). Посібник витримав два видання. Як автор Сергій Іванович узяв участь і в новій колективно написаній «Методиці навчання української мови в початковій школі», що побачила світ 2005 року.

Пізніше, коли в навчальний план педагогічних факультетів університетів і педколеджів уведено навчальний предмет «Основи культури і техніки усного мовлення», професор Дорошенко відгукнувся книжкою цієї ж назви. Її цінність у тому, що в ній не тільки подано теоретичні дані й вправи та завдання, а й запропоновано рекомендації щодо проведення занять.

Внесок Сергія Івановича в лінгводидактику відзначений у виданнях: «Українські лінгводидакти крізь призму часу: Словник-довідник» (автори І. Кочан, Н. Захлюпана), «Выдающиеся педагоги высшей школы г. Харькова».

Друге крило науково-педагогічної діяльності професора Дорошенка складають його наукові зацікавленості. Вони розпочалися захистом кандидатської дисертації, присвяченої перехідним говіркам північних районів Сумської області, а також публікацією матеріалів до діалектологічного словника, повністю використаних у шеститомному «Етимологічному словнику української мови».

Помітним явищем у синтаксичній науці стала надрукована 1980 року перша в українському і російському мовознавстві монографія, присвячена безсполучниковим складним реченням, — «Складні безсполучникові конструкції сучасної української мови», належно поцінована в

журналі «Українська мова і література в школі». Усебічний аналіз у ній структури, семантики, класифікаційних ознак, функцій безсполучникових складних речень спрямований на підтримку висловленої 1950 року М.С. Поспеловим думки про безсполучниковість як самостійний тип складних речень. У роботі переконливо доведено, що безсполучникові складні речення не можна сприймати як сполучникові тільки з пропущеними сурядними чи підрядними сполучниками. Підтвердження цього криється в неможливості перетворення окремих видів сполучникових у безсполучникові і навпаки — деяких безсполучникових у сполучникові. Однак теоретична значущість монографії не лише в доведенні окремішності безсполучникових структур. Запропоновані М.С. Поспеловим класифікаційні прикмети безсполучникових складних речень у цій праці зазнали уточнень і переоцінок. Визнано неправомірним зараховувати до конструкцій однорідного (однотипного) складу речення перелічувального і речення зіставно-протиставного значення. Вони відмінні за роллю підрядних частин у стосунку до утворюваного ними речення (перші — рівноправні, другі — нерівноправні), за будовою (перші — дво- і багаточленні, другі — двочленні), за відкритістю / закритістю (перші — відкриті, другі — закриті). З урахуванням цього речення зіставно-протиставної семантики треба зарахувати до конструкцій неоднорідного (неоднотипного) складу. Представлена в монографії концепція знайшла підтримку в працях російських синтаксистів Є.М. Ширяєва, Д.І. Ізаренкова. Її позитивно оцінює в рецензії В.А. Белошапкова, один з опонентів докторської дисертації С.І. Дорошенка.

Сергій Іванович постійно відгукується на актуальні проблеми україністики. В одній із статей доведено необґрунтованість визнання в українській мові губно-зубного [v] як варіанта губно-губного [w]. Визнати наявність губно-зубного варіанта губно-губного звука — значить поставити під сумнів існування в українській мові нескладового [y], який можливий лише як варіант губно-губного [w] і неможливий як варіант губно-зубного [v]. Оскільки позиційним варіантом губно-зубного [v] може бути лише звук [ф], то в такому разі слід визнати чергування [v] з [ф], чого бути не може, оскільки [в] в українській мові сонорний, а не дзвінкий, як у російській мові. В іншій статті обґрунтовано, що голосний звук [і] не має артикуляційного впливу на перехід [w] у [v].

Як підтверджують факти, творче життя Сергія Івановича пройняте увагою до культури української мови, до збереження її граматичного ладу. Свідчення цього — журнальні й газетні статті. Біль за руйнацію української мови, що характеризує нинішній стан мовного життя України, і заклик до збереження її величі висловлені в нещодавно опублікованій статті «Мову треба плекати, а не руйнувати».

Грамотичні й стилістичні шукання продовжують його аспіранти, з гордістю називаючи себе учнями професора Дорошенка, багато з них самі вже стали професорами, завідувачами кафедр, мають власних учнів.

За вагомий внесок у розвиток мовознавчої науки, плідну педагогічну діяльність С.І. Дорошенко удостоєний почесного звання — заслужений діяч науки і техніки України, а Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Америці нагородило вченого Почесною грамотою ім. президента НТШ Михайла Грушевського.

Ми, колеги, учні, друзі Сергія Івановича Дорошенка, пишаємося тим, що багато років навчаємося і працюємо разом із доброзичливою, порядною і простою в спілкуванні людиною, працездатним і працелюбним ученим, наукові ідеї якого знаходять продовження в дослідженнях його учнів і послідовників.

Коли готувалась ця стаття до друку, стало відомо, що вийшов четвертим, зміненим і доповненим виданням посібник С.І. Дорошенка «Основи культури і техніки усного мовлення». Творчий рух Учителя, Ученого, Громадянина невпинно й активно продовжується.

Тож бажаємо Вам, високошановний, дорогий Сергію Івановичу, доброго здоров'я, життєвої наснаги, нових творчих жнив.

Костянтин ГОЛОБОРОДЬКО,
Олена ОЛЕКСЕНКО (Харків)

Статтю отримано 27.01.2014.

Kostyantyn Goloborod'ko, Olena Oleksenko
Kharkiv

NEVER STOPPING
(to the 90th anniversary of S.I. Doroshenko's birthday)

Мовна мозаїка

ЇДУ **ЯРОСЛАВОВИМ ВАЛОМ**, АЛЕ ЖИВУ НА ВУЛИЦІ **ЯРОСЛАВІВ ВАЛ**

У двослівних назвах деяких вулиць, провулків та спусків м. Києва збереглися форми присвійних прикметників, пор.: вулиця **Ярославів Вал**, вулиця (спуск) **Протасів Яр**, вулиця (провулок) **Цимбалів Яр**, вулиця **Боричів Тік** та ін. Вони можуть бути відмінюваними і невідмінюваними. Їх відмінюють як повні прикметники чоловічого роду твердої групи, коли такі власні двослівні назви вжиті без родових назв *вулиця, провулок, спуск*, пор.: *Зустрілися на **Ярославовому** Валі; Спустилися **Протасовим** Яром; Побували на **Цимбалевому** Яру; Підходимо до **Боричевого** Току*. Якщо ж є родові назви, то двослівні назви з такими присвійними прикметниками не відмінювані, пор.: *Зустрілися на вулиці **Ярославів** Вал; Спустилися вулицею **Протасів** Яр; Побували на провулку **Цимбалів** Яр; Підходимо до вулиці **Боричів** Тік*.

Катерина Городенська